THE RURAL COMMUNITY AS A FORM OF LOCAL GOVERNMENT IN THE HITTITE KINGDOM

სასოფლო თემი, როგორც ადგილობრივი მმართველობის ფორმა ხეთების სამეფოში

NIKOLOZ AKHALKATSI

Doctor of History, Professor of Samtskhe-Javakheti
State University,
Rustaveli St. #113. Akhaltsikhe, Georgia,
Tel: 577 98 77 29, Email: nikoaxal@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-7814-2103

Abstract

This article examines the structure and role of the village community as a form of local governance in the Hittite Kingdom (c. XVII–XIII centuries BCE). Drawing on Hittite legal texts, royal instructions, diplomatic documents, and archaeological evidence, it explores how village communities functioned as both social and administrative units. The study emphasizes the continuity of pre-state organizational forms within the Hittite imperial system, highlighting the coexistence of communal land tenure, local leadership, and obligations to the central authority.

The research applies a comparative approach, situating the Hittite village community alongside similar structures in other Ancient Near Eastern states, such as Egypt and Mesopotamia. The findings demonstrate that Hittite villages retained significant autonomy in daily administration, dispute resolution, and ritual activities, while simultaneously fulfilling economic, military, and fiscal obligations imposed by the monarchy. This dual role facilitated the integration of local communities into a centralized state without undermining their traditional social cohesion.

Special attention is given to the gradual incorporation of village governance into the Hittite administrative system, differentiating between inner provinces, where integration was more complete, and frontier districts, where local autonomy persisted to ensure military readiness and social stability. The article also discusses the legal framework that regulated the relationship between the central authority and local communities, illustrating the pragmatic balance between royal control and traditional practices.

Overall, this study contributes to a better understanding of the Hittite political and social system, demonstrating how ancient states adapted pre-existing communal institutions to strengthen centralized governance while maintaining local identity. The Hittite model reveals a unique form of governance in the Ancient Near East, characterized by the synthesis of pre-state communal structures and imperial administration.

Keywords: Hittite kingdom; rural community; local government; Hittite border regions; Asiatic mode of production.

ნიკოლოზ ახალკაცი

ისტორიის დოქტორი, სამცხე-ჯავახეთის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი,
საქართველო, ქ. ახალციხე, რუსთაველის ქ. #113.
ტელ: 577 98 77 29, მეილი: nikoaxal@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-7814-2103

აბსტრაქტი

სტატიაში განხილულია სასოფლო თემის სტრუქტურა და როლი, როგორც ადგილობრივი მმართველობის ფორმა ხეთების სამეფოში (ძვ. წ. XVII–XIII სს.). კვლევა ეფუძნება ხეთურ სამართლებრივ ტექსტებს, სამეფო ინსტრუქციებს, დიპლომატიურ წერილებსა და არქეოლოგიურ მასალებს და ასახავს თემური ერთეულების ფუნქციონირებას როგორც სოციალური, ისე ადმინისტრაციული ერთეულების სახით. კვლევა ხაზს უსვამს პრეისტორიული ორგანიზაციული ფორმების შენარჩუნებას ხეთების იმპერიულ სისტემაში, სადაც ადგილობრივი ხელმძღვანელობა თანაარსებობს ცენტრალური ხელისუფლების მოთხოვნებთან.

კვლევა იყენებს კომპარატიულ მიდგომას, ხეთურ თემებს ადარებს სხვა ძველაღმოსავლურ სახელმწიფოებს, მაგალითად, ეგვიპტესა და შუამდინარეთს. შედეგები აჩვენებს, რომ თემები ინარჩუნებდნენ მნიშვნელოვან ავტონომიას ყოველდღიურ ადმინისტრაციაში, სამართლებრივ დავებში და რიტუალულ საქმიანობაში, ხოლო პარალელურად ასრულებდნენ ეკონომიკურ, სამხედრო და საგადასახადო ვალდებულებებს, რომლებიც მოთხოვნილია სამეფო ხელისუფლების მიერ. ასეთი ორმაგი ფუნქცია უზრუნველყოფდა ადგილობრივი თემების ინტეგრაციას ცენტრალურ ხელისუფლებაში, ისე რომ არ დაზარალებულიყო სოციალური სოლიდარობა.

სტატია ასევე დეტალურად განიხილავს ადგილობრივი მმართველობის ეტაპობრივ ინტეგრაციას ხეთური ცენტრალური ხელისუფლების სისტემასთან შიდა ოლქებსა და სასაზღვრო ტერიტორიებზე, სადაც ავტონომია უფრო მეტხანს შენარჩუნდა. კანონიკური ჩარჩო განსაზღვრავდა ცენტრალური ხელისუფლებისა და თემის ურთიერთობას, რაც აჩვენებს რეალურ ბალანსს სამეფო კონტროლსა და ტრადიციულ პრაქტიკას შორის.

მოკლედ, კვლევაში გამახვილებულია ყურადღება ხეთების პოლიტიკური და სოციალური სისტემის უნიკალურობაზე, რომელშიც პრეისტორიული თემური სტრუქტურები და იმპერიული ადმინისტრაცია სინთეზირდება, წარმოგვიდგენს ძველაღმოსავლური სახელმწიფოს განვითარების სპეციფიკურ მექანიზმებს და ადგილობრივი იდენტობის შენარჩუნების ფორმებს.

საკვანძო სიტყვები: ხეთების სამეფო; სასოფლო თემი; ადგილობრივი მმართველობა; ხეთების სასაზღვრო ოლქები; წარმოების აზიური წესი.

შესავალი

ხეთების სამეფო (ძვ. წ. XVII–XIII სს.) წარმოადგენს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ძველაღმოსავლურ სახელმწიფოს, რომლის სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური სტრუქტურები გამოირჩეოდნენ ცენტრალიზაციითა და მრავალეთნიკური ინტეგრაციით. ამ სისტემაში მნიშვნელოვანი როლი ერგებოდა სასოფლო თემებს — სოფლის ტიპის ერთეულებს, რომლებიც წარმოადგენდნენ მოსახლეობის უმნიშვნელოვანეს ადმინისტრაციულ და სოციალურ ქვაკუთხედს.

ხეთური წერილობითი წყაროებით დასტურდება, რომ ხეთების სახელმწიფოს სასოფლო თემები წარმოადგენდნენ არა მხოლოდ ეკონომიკურ ერთეულებს (მიწის დასამუშავებლად და გადასახადების შეგროვებისთვის), არამედ სოციალური და პოლიტიკური ორგანიზაციის ნაწილს. მრავალი მკვლევარი (Bryce, Beckman, van den Hout, Дъяконов, Струве) მიუთითებს, რომ თემების ფუნქციონირება დაკავშირებულია ე.წ. „აზიურ წარმოების წესთან“, რომელიც ხასიათდება კოლექტიური მიწათმოქმედებით, გადასახადების სისტემატური შეგროვებით და სოციალური კონტროლის ტრადიციებით.

საუკუნეების მანძილზე თემური სტრუქტურა ინარჩუნებდა პრეისტორიულ ელემენტებს, მიუხედავად ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერებისა. თანამედროვე მკვლევრები ხაზს უსვამენ, რომ ეს პრაქტიკა ქმნიდა ბალანსს ადგილობრივ ავტონომიასა და სახელმწიფოებრივ კონტროლს შორის. „ხეთური სამართლებრივი ტექსტების კრებული აჩვენებს, რომ სოფელში მიწა, ძირითადად, თემს ეკუთვნოდა და არა ინდივიდებს. ეს კოლექტიური საკუთრება განაპირობებდა შრომის ორგანიზებას და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების განაწილებას, რაც, თავის მხრივ, აძლიერებდა სასოფლო თემის ავტორიტეტს და ინარჩუნებდა სახელმწიფოებრივამდელ სოციალურ სტრუქტურებს სამეფოში“ (van den Hout, 2009, გვ. 78)

ხეთების იმპერია (ძვ. წ. XVII–XII სს.) იყო ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი სახელმწიფო ძველ აღმოსავლეთში, რომლის პოლიტიკურ, სოციალურ და კულტურულ ცხოვრებაში განსაკუთრებული ადგილი ეკავა სასოფლო თემს, როგორც ადგილობრივი მმართველობისა და სოციალური ორგანიზაციის ერთ-ერთ ძირითად ფორმას. ხეთების სამეფო თავისი ფორმირებიდანვე ქმნიდა რთულ ბალანსს ცენტრალურ ხელისუფლებასა და ტრადიციულ თემურ ერთეულებს შორის. ტრევორ ბრაისი ხაზს უსვამს ამ ორმაგობის არსს: „ხეთური სოფლის თემი სამეფოს სასოფლო ადმინისტრაციის ხერხემალს წარმოადგენდა. მეფის მზარდი ცენტრალური ხელისუფლების მიუხედავად, ადგილობრივ უხუცესებს მნიშვნელოვანი პასუხისმგებლობები ეკისრებოდათ მიწის განაწილებაში, გადასახადების აკრეფასა და შრომის ორგანიზებაში. ეს ორმაგი სტრუქტურა უზრუნველყოფდა, რომ ცენტრალურ ხელისუფლებას შეეძლო რესურსების მოპოვება ადგილობრივი ტრადიციების შენარჩუნების პარალელურად, რაც ცენტრალიზაციასა და საზოგადოების ავტონომიას შორის ბალანსს ასახავდა“ (Bryce, 2005, p. 112).

სასოფლო თემთან დაკავშირებული საკითხი მკვლევართა ყურადღების საგანი გახდა ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში, როდესაც აღმოსავლური ცივილიზაციების შესწავლისას წამოიჭრა ე.წ. „წარმოების აზიური წესის“ თეორია, რომელიც მარქსისტულ ისტორიოგრაფიაში განსაკუთრებით აქტუალური იყო.

სასოფლო თემის ინსტიტუტის შესახებ კვლევები უმეტესად ემყარება როგორც წერილობით წყაროებს (კანონებს, სამეფო დოკუმენტებს, სამეურნეო და ადმინისტრაციულ ჩანაწერებს), ისე არქეოლოგიურ მასალებს. მესოპოტამიაში შუმერული და ბაბილონური ქალაქ-სახელმწიფოების საზოგადოებრივი სტრუქტურა ნათლად ავლენს თემის მნიშვნელოვან როლს მიწათმოქმედებაში, საგადასახადო სისტემაში და სამხედრო ვალდებულებებში. ეგვიპტეში, პირამიდების ხანისა და მოგვიანო პერიოდშიც, თემური ერთეულები მოქმედებდნენ სოფლის მეურნეობის ორგანიზებაში, თუმცა აქ მათ ფუნქციებს ძლიერ ზღუდავდა ცენტრალიზებული მეფის ხელისუფლება. ხეთების შემთხვევაში, განსხვავებით ეგვიპტისაგან, თემმა უფრო ხანგრძლივად შეინარჩუნა როგორც სოციალური, ისე პოლიტიკური მნიშვნელობა, რის გამოც მისი შესწავლა მნიშვნელოვან გასაღებს გვაძლევს ძველაღმოსავლური სახელმწიფოების შედარებით ანალიზში. ხეთებთან სასოფლო თემების მყარ მდგომარეობაზე სხვა ძველაღმოსავლურ სახელმწიფოებთან შედარებით მიუთითებს ჯ. მელინკი: „არქეოლოგიური მტკიცებულებები მიუთითებს, რომ ანატოლიის სოფლებმა შეინარჩუნეს სახელმწიფომდელი განლაგება და სოციალური ორგანიზაცია, ხეთების ადმინისტრაციული სისტემის პირობებშიც კი. ამ დასახლებებმა შეინარჩუნეს კომუნალური სტრუქტურები და რიტუალური სივრცეები, რაც ადასტურებს პრეისტორიული თემებიდან იმპერიულ ადმინისტრაციამდე უწყვეტობის არგუმენტს“ (Mellink, 1997, გვ. 88).

მარქსის მიერ შემუშავებული „წარმოების აზიური წესის“ ცნება გულისხმობდა ისეთი სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის არსებობას, სადაც მიწა კოლექტიურად ეკუთვნის თემს, ხოლო სახელმწიფო, როგორც მმართველი აპარატი, ითვისებს ზედმეტ პროდუქციას გადასახადებისა და სხვა იძულებითი ფორმების საშუალებით. ეს მოდელი განსაკუთრებით ხშირად გამოიყენებოდა მესოპოტამიისა და ეგვიპტის შესწავლისას, თუმცა საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში იგი ხეთების შემთხვევაზეც გავრცელდა (ვ. სტრუვე, ი. დიაკონოვი). ხეთების იმპერიაში თემის არსებობა მართლაც მიუთითებს კოლექტიური მიწათფლობელობისა და სახელმწიფოებრივი რეგულაციის შერწყმაზე, თუმცა თანამედროვე მკვლევრები (Trevor Bryce, Gary Beckman, Theo van den Hout) უფრო კრიტიკულად უყურებენ „აზიური წესის“ უნივერსალიზებას და ხეთურ მოდელს უნიკალურ სინთეზად მიიჩნევენ.

დღეს ისტორიოგრაფიაში სასოფლო თემი განიხილება არა მხოლოდ ეკონომიკური, არამედ სოციალური და პოლიტიკური პერსპექტივიდანაც. ერთის მხრივ, იგი იყო სოფლის მეურნეობისა და სამხედრო ვალდებულებების ძირითადი ორგანიზაციული ერთეული; მეორეს მხრივ კი წარმოადგენდა ადგილობრივი თვითმმართველობის მნიშვნელოვან ფორმას, რომელიც გარკვეულწილად ინარჩუნებდა ავტონომიას ცენტრალური ხელისუფლების მიმართ. მკვლევრები ხაზს უსვამენ თემის, როგორც პრეისტორიული გადმონაშთის არსებობას იმ ეპოქაშიც, როდესაც ხეთური სახელმწიფო ძლიერ ცენტრალიზებულ სტრუქტურად ყალიბდებოდა. ეს გარემოება ნათელს ხდის იმას, რომ ხეთური საზოგადოება რთულად აერთიანებდა ტრადიციულ თემურ ორგანიზაციასა და ახალ, ბიუროკრატიულ-სახელმწიფოებრივ ინსტიტუტებს.

სასოფლო თემის კვლევა ხეთების სამეფოს მაგალითზე განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს, რადგან მისი ანალიზი საშუალებას იძლევა დავინახოთ, როგორ ინარჩუნებდა

ძველაღმოსავლური საზოგადოება ტრადიციულ სტრუქტურებს სახელმწიფოებრივი ცენტრალიზაციის პირობებში. ეს საკითხი დღესაც აქტუალურია არა მხოლოდ ძველაღმოსავლური ცივილიზაციების შესწავლისათვის, არამედ ზოგადად — სოციალური ორგანიზაციისა და ადგილობრივი მმართველობის ისტორიის გაგებისთვის.

კვლევის მეთოდები:

ხეთების სამეფოში სასოფლო თემის ინსტიტუტის შესასწავლად აუცილებელია მრავალმხრივი მეთოდოლოგიური მიდგომა, ვინაიდან საკითხი ეხება როგორც სოციალურ-ეკონომიკურ, ისე პოლიტიკურ და სამართლებრივ სფეროებს. კვლევაში გამოყენებულია შემდეგი მეთოდები:

ისტორიულ-კომპარატიული მეთოდი. სასოფლო თემის კვლევა შეუძლებელია მისი სხვა ძველაღმოსავლურ სახელმწიფოებთან შედარების გარეშე. ამ მხრივ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს შუმერულ-ბაბილონური, ასურული და ეგვიპტური გამოცდილების პარალელური ანალიზი. შედარებითი კვლევა საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ, სად არსებობს თემური ორგანიზაციის საერთო მახასიათებლები და რა არის ხეთების სპეციფიკა.

ტექსტოლოგიური ანალიზი. ხეთების სამეფოს ისტორიაზე ძირითად ინფორმაციას გვაწვდის ხეთური სამეფო არქივის დოკუმენტაცია (კანონები(„Corpus of Hittite Laws“), სამეფო ინსტრუქციები („Hittite Royal Instructions), სამეურნეო და სამხედრო ტექსტები), რომელიც წარმოადგენს უმთავრეს წყაროებს თემის ფუნქციების გასაშუქებლად. ტექსტოლოგიური მეთოდი გულისხმობს არა მხოლოდ დოკუმენტების შინაარსის აღწერას, არამედ მათი შედარებას ისტორიულ კონტექსტთან, სოციალური სტრუქტურის აღდგენის მიზნით.

სტრუქტურულ-ფუნქციონალური ანალიზი. სასოფლო თემი შეიძლება აღვიქვათ როგორც სოციალური ორგანიზაციის ფორმა, რომელიც ასრულებდა კონკრეტულ ფუნქციებს — მიწის განაწილება, საგადასახადო ვალდებულებების შესრულება, სამხედრო სამსახურის უზრუნველყოფა. ამ ფუნქციების სისტემური შესწავლა საშუალებას იძლევა განისაზღვროს თემის როლი სახელმწიფოს ზოგად მმართველობით მოდელში.

არქეოლოგიურ-ეთნოგრაფიული პარალელები. ხეთების ტერიტორიაზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრები (ხათუსა, მაშათ-ჰუიუქი) გვაწვდის ცნობებს სოფლის დასახლებების სტრუქტურაზე და სოციალურ-ეკონომიკურ ურთიერთობებზე. ამ მონაცემთა ინტერპრეტაცია ეთნოგრაფიულ პარალელებთან ერთად გვაძლევს შესაძლებლობას უკეთ გავიგოთ თემის შინაგანი ორგანიზაცია.

ინტერდისციპლინარული მიდგომა. თანამედროვე კვლევებში სასოფლო თემის შესასწავლად გამოიყენება სოციალური ანთროპოლოგიის, ეკონომიკური ისტორიისა და სამართლის ისტორიის მიდგომებიც. სწორედ ამ მრავალმხრივი პერსპექტივის ერთობლიობა

იძლევა თემის როგორც პრეისტორიული, ისე სახელმწიფოებრივი ინსტიტუტის სრული სურათის აღდგენის შესაძლებლობას.

დისკუსია და კვლევის შედეგები

I. ხეთური სასოფლო თემის სტრუქტურა ხეთური წყაროების მიხედვით

ხეთური სასოფლო თემის შესწავლის მთავარი წყაროებია სამეფო არქივის დოკუმენტები, რომლებიც მოიცავს როგორც სამართლებრივ ნორმებს, ისე სამეურნეო და ადმინისტრაციულ ინსტრუქციებს. ეს ტექსტები ნათელს ხდის, რომ თემი იყო არა მხოლოდ ეკონომიკური, არამედ სოციალური და პოლიტიკური ორგანიზაციის ერთეული, რომლის საფუძველზეც ხეთების სახელმწიფო აყალიბებდა საკუთარ სტრუქტურას. „ხეთების მმართველობის უნიკალური თავისებურება იყო ცენტრალიზებული ხელისუფლებისა და სოფლის მდგრადი ავტონომიის თანაარსებობა. ეს დუალიზმი რესურსების ეფექტური მოპოვებისა და სამხედრო მობილიზაციის საშუალებას იძლეოდა, ხოლო სოფლებმა შეინარჩუნეს იდენტობისა და უწყვეტობის განცდა, რომელიც სახელმწიფოებრივად ჩამოყალიბებულ სოციალურ სტრუქტურებში იყო ფესვგადგმული“ (Bryce, 2005, გვ. 198).

ხეთური კანონების მიხედვით, მიწა ძირითადად თემის საკუთრებას წარმოადგენდა და მისი განაწილება ხდებოდა თემის შიგნით არსებული ოჯახის ერთეულებზე. კანონების გარკვეული მუხლები პირდაპირ მიუთითებს მიწის გადაცემასა და მემკვიდრეობით გამოყენებაზე. თემის წევრი (LU ^{GIš}TUKUL)[1] ვალდებული იყო დაემუშავებინა მიწა და შეეტანა შესაბამისი გადასახადები ცენტრალური ხელისუფლებისთვის. აქედან გამომდინარე, მიწა იყო როგორც სასოფლო თემის კოლექტიური, ისე ინდივიდუალური ეკონომიკური ცხოვრების საფუძველი.

ხეთურ დოკუმენტებში სასოფლო თემთან მიმართებაში ხშირია ტერმინი „უფროსნი“ ან „უხუცესნი“ (^{Lú} ^{meš}šU.GI), რომლებიც თემის გადაწყვეტილებების მიღებაში მონაწილეობდნენ. ისინი განიხილავდნენ მიწის გამოყენების საკითხებს, განსაზღვრავდნენ სამუშაოებისა და გადასახადების განაწილებას და ასევე ასრულებდნენ სადამსჯელო ფუნქციებს. მიუხედავად იმისა, რომ საბოლოო სიტყვა სამეფოს ეკუთვნოდა, ადგილობრივი უხუცესთა საბჭო მნიშვნელოვან გავლენას ინარჩუნებდა თემის ყოველდღიურ ცხოვრებაში.

თემის სტრუქტურაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა სამხედრო ვალდებულებებს. ხეთური სამეფო კანონებისა და ინსტრუქციების მიხედვით, თემის თითოეული ოჯახის წევრი ვალდებული იყო მიეწოდებინა სამხედრო ძალა ან რესურსი (მაგალითად, ცხენი, იარაღი, საკვები). ეს მექანიზმი უზრუნველყოფდა, რომ სამეფოს არმიას მუდმივად ჰყოლოდა მობილიზაციისთვის საჭირო რესურსი. აქედან ჩანს, რომ თემი არა მხოლოდ ეკონომიკურ,

[1] LU ^{GIš}TUKUL შესახებ: Гиоргадзе Г.Г. (1991), Гиоргадзе. Г.Г. (1973), Дьяконов, И. М. (1971).

არამედ სამხედრო სტრუქტურაშიც იყო ინტეგრირებული. ამის შესახებ რ. გურნი თავის კვლევაში მიუთითებდა, რომ „სამხედრო სამსახურის ვალდებულებები სოფლის სისტემაში იყო ინტეგრირებული. თითოეული ოჯახი ან ჯარისკაცებს ან რესურსებს უზრუნველყოფდა, რითაც სოფელი სამეფოს არმიის შენარჩუნებაში გადამწყვეტ როლს ასრულებდა. სოფლების სამხედრო ფუნქცია ადგილობრივ თემებს ცენტრალურ ხელისუფლებასთან კიდევ უფრო აკავშირებდა, რაც სოციალურ და სახელმწიფოებრივ პასუხისმგებლობებს ერთმანეთში აერთიანებდა“ (Gurney, 1990, გვ. 134).

თემი ფუნქციონირებდა როგორც სოციალური ერთეული, სადაც წყდებოდა არა მხოლოდ ეკონომიკური, არამედ ოჯახურ-სამართლებრივი საკითხებიც. მაგალითად, ქორწინების, მემკვიდრეობისა და სახლის მართვის საკითხები რეგულირდებოდა თემის ნორმებითა და უხუცესთა გადაწყვეტილებებით[2]. ეს ადასტურებს, რომ ხეთებში თემი ასრულებდა ერთგვარი „სოციალური კონტროლის“ ფუნქციას (Hoffner, 1997; Otten, 1951; Güterbock, 1964).

მიუხედავად იმისა, რომ თემს ჰქონდა თვითმმართველობითი ელემენტები, იგი მთლიანად ექვემდებარებოდა სამეფო ინსტრუქციებსა და კანონებს. თემის უხუცესები და წევრები ვალდებულნი იყვნენ დაეცვათ სამეფო გადაწყვეტილებები, გადაეხადათ გადასახადები და უზრუნველეყოთ სამხედრო ძალების მობილიზაცია. ცენტრალური ხელისუფლება პერიოდულად გზავნიდა ინსპექტორებს თემის საქმიანობის კონტროლისთვის, რაც ადასტურებს, რომ სამეფო ცდილობდა შეენარჩუნებინა ბალანსი ადგილობრივ ტრადიციასა და ცენტრალურ მმართველობას შორის.

ამრიგად, ხეთური სასოფლო თემის სტრუქტურა ხასიათდებოდა ორმაგი ბუნებით: ერთი მხრივ, იგი ინარჩუნებდა კოლექტიური მიწათფლობისა და უხუცესთა საბჭოს ტრადიციულ ელემენტებს; მეორე მხრივ, იგი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ცენტრალური სახელმწიფოს საჭიროებებთან, განსაკუთრებით გადასახადებისა და სამხედრო ვალდებულებების მხრივ. სწორედ ამ შერწყმის გამო თემი შეიძლება ჩაითვალოს ხეთური სახელმწიფოებრივი სისტემის ფუნდამენტურ საფუძვლად.

II. სასოფლო თემი, როგორც პრეისტორიული გადმონაშთი ხეთების სამეფოში

ხეთების სახელმწიფოში სასოფლო თემის არსებობა თავისი არსით უკავშირდება იმ სოციალურ-ეკონომიკურ სისტემას, რომელიც ჯერ კიდევ წინარე სახელმწიფოებრივ პერიოდში ჩამოყალიბდა. თემური ორგანიზაცია იყო ის საბაზისო სტრუქტურა, რომელზეც აგებული იყო სოციალური ურთიერთობები, მიწათმოქმედება და თავდაცვა. მიუხედავად იმისა, რომ ხეთების სამეფომ შექმნა ცენტრალიზებული და ბიუროკრატიული სისტემა, თემმა

[2] ხეთურ ინსტრუქციებში ასეთი საქმეები მოიხსენიება ტერმინით **DI.NAM kattera** (პატარა საქმე, „ქვედა სამართალი“) (ახალკაცი, 1997, გვ. 40).

დიდხანს შეინარჩუნა თავისი ტრადიციული ფორმა და ფუნქციები, რის გამოც შეიძლება იგი მივიჩნიოთ ერთგვარ „პრეისტორიულ გადმონაშთად“.

არქეოლოგიური მასალები ანატოლიის ტერიტორიიდან (ძვ. წ. III–II ათასწლეულები) მიუთითებს სოფლის ტიპის დასახლებების არსებობაზე, სადაც მიწათმოქმედება და მესაქონლეობა ხდებოდა კოლექტიური შრომის საფუძველზე. მსგავსი ორგანიზაცია განიხილება, როგორც თემის ადრეული ფორმა. სწორედ ამ ტრადიციებზე დაფუძნდა ხეთური სასოფლო თემი, რომელიც სახელმწიფოს ჩამოყალიბების შემდეგაც განაგრძობდა ფუნქციონირებას. „არქეოლოგიური მტკიცებულებები ადასტურებს იმ აზრს, რომ ხეთურმა სოფლებმა შეინარჩუნეს პრეისტორიული დასახლებების ნიმუშები. ეზოები, სათავსოები და რიტუალური სივრცეები მიუთითებს კომუნალური ორგანიზაციის უწყვეტობაზე, რომელიც იმპერიული ადმინისტრაციის დროსაც შენარჩუნდა“ (Mellink, 1977, გვ. 121). ხეთური კანონებისა და სამეფო ინსტრუქციების მიხედვით, თემის ძირითადი მოვალეობები — მიწის განაწილება, ერთობლივი სამუშაოების ორგანიზება და თავდაცვის უზრუნველყოფა — პრაქტიკულად უცვლელად შენარჩუნდა იმ პირობებშიც კი, როდესაც სახელმწიფო ცდილობდა ადგილობრივი მმართველობის უფრო მკაცრ კონტროლს. ეს გარემოება მოწმობს, რომ თემი განიხილებოდა არა როგორც სახელმწიფოებრივი ინოვაცია, არამედ როგორც ტრადიციული ინსტიტუტი, რომელიც მხოლოდ ფორმალურად მოექცა სამეფო სისტემის ზედამხედველობის ქვეშ.

თემის ავტორიტეტი ხეთურ საზოგადოებაში დაკავშირებული იყო სოციალური მეხსიერების ფუნქციასთან. თემის უხუცესები იყვნენ არა მხოლოდ ადმინისტრაციული ხელმძღვანელები, არამედ ტრადიციებისა და წეს-ჩვეულებების მატარებელნი. ისინი წყვეტდნენ სადავო საკითხებს, ახორციელებდნენ სოციალურ კონტროლს და უზრუნველყოფდნენ წესრიგს თემის შიგნით. ამდენად, თემი არსებობდა როგორც სოციალური ინსტიტუტი, რომელიც აერთიანებდა მოსახლეობას არა მხოლოდ ეკონომიკური სარგებლის, არამედ საერთო იდენტობის საფუძველზეც.

ხეთური სამეფო ძალზე განვითარებული ბიუროკრატიული მექანიზმით ხასიათდებოდა: ცენტრალური ადმინისტრაცია, სამეფო კარის აპარატი, სამხედრო-ადმინისტრაციული ოლქები. თუმცა თემის არსებობა მიუთითებს, რომ სახელმწიფო სრულად ვერ ანაცვლებდა ტრადიციულ სოციალურ სტრუქტურებს. უფრო მეტიც, სახელმწიფო ხშირად ეყრდნობოდა თემს გადასახადების შეგროვებისა და სამხედრო მობილიზაციისთვის. ეს დამოკიდებულება ნათლად აჩვენებს, რომ პრეისტორიული გადმონაშთი ფუნქციურად იქცა სახელმწიფოს ნაწილის სახით.

ხეთების სამეფო თავის ძლიერებას დიდწილად ეფუძნებოდა სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფის ინტეგრაციას (ხათები, ლუვიელები, ფალაელები და სხვ.). ასეთ პირობებში სასოფლო თემმა შეინარჩუნა ტრადიციული, პრეისტორიული ელემენტები, რომლებიც უზრუნველყოფდა ადგილობრივი მოსახლეობის ერთობას. თემი, როგორც სოციალური

ბირთვი, ხელს უწყობდა ამ მრავალფეროვანი მოსახლეობის ინტეგრაციას ხეთურ სახელმწიფოებრივ სისტემაში.

სასოფლო თემი ხეთების სამეფოში ნამდვილად შეიძლება ჩაითვალოს პრეისტორიულ გადმონაშთად. მისი ფესვები მოდის წინარე სახელმწიფოებრივი პერიოდიდან, ხოლო ფუნქციები — მიწის განაწილება, კოლექტიური შრომა, თავდაცვა და სოციალური კონტროლი — სახელმწიფოებრივი ფორმირების შემდეგაც დიდხანს შენარჩუნდა. თემი ერთგვარი ხიდი იყო ტრადიციულ საზოგადოებასა და ცენტრალიზებულ სახელმწიფოებრივ სტრუქტურას შორის, რაც ხეთების სამეფოს ერთ-ერთ უნიკალურ თავისებურებას წარმოადგენს ძველაღმოსავლურ კონტექსტში.

III. ხეთების სამეფოს ცენტრალური ხელისუფლებისა და ადგილობრივი მმართველობის ურთიერთ დამოკიდებულება

ხეთების იმპერია წარმოადგენდა ძლიერ ცენტრალიზებულ სახელმწიფოს, რომლის მმართველობის სისტემაში გადამწყვეტი როლი ეკავა სამეფო ხელისუფლებას. თუმცა, როგორც ხეთური კანონები და სამეფო ინსტრუქციები აჩვენებს, ცენტრალური ხელისუფლება ვეღარ ანაცვლებდა მთლიანად ადგილობრივ მმართველობას. სწორედ ამიტომ, ხეთური სახელმწიფო იძულებული იყო შეენარჩუნებინა სასოფლო თემის სტრუქტურები და გარკვეულწილად დაეყრდნო მათ. ა. ჰოფნერი ამის შესახებ აღნიშნავს, რომ „ხეთების საზოგადოებაში სოფლის საბჭოების არსებობა ხაზს უსვამს სახელმწიფოებრივი სტრუქტურების უწყვეტობას. მაშინაც კი, როდესაც მეფემ ძალაუფლება გააძლიერა, სოფლები დავების გადაწყვეტის, რესურსების მართვისა და სოციალური რიტუალების ცენტრებად რჩებოდნენ, რაც ინარჩუნებდა კომუნალური იდენტობის განცდას“(Hoffner, 1998, გვ. 102).

ხეთური კანონები („Corpus of Hittite Laws“ (ძვ. წ. XVII–XIII სს.)) ნათლად ასახავს, რომ თემის წევრები ვალდებულნი იყვნენ დამორჩილებოდნენ სამეფოს მიერ დადგენილ წესებს, განსაკუთრებით მიწის გამოყენებასთან, გადასახადებთან და სამხედრო ვალდებულებებთან დაკავშირებით. მაგალითად, კანონების ერთ-ერთი მუხლი განსაზღვრავს, რომ თემის მიწა არ შეიძლება გადაეცეს უცხოელს ან სხვაგვარად გასხვისდეს სამეფოს ნებართვის გარეშე. ეს მიუთითებს, რომ თემი აღიარებული იყო როგორც სამართლებრივი ერთეული, მაგრამ მისი უფლებები მკაცრად იყო შეზღუდული სამეფო ხელისუფლების მიერ.

ხეთური სამეფო ტექსტები შეიცავს „ინსტრუქციებს“ („Instructions for Royal Officials“), რომლებიც განსაზღვრავდნენ, თუ როგორ უნდა ემოქმედათ სამეფო მოხელეებს ადგილობრივ თემებთან ურთიერთობაში. მაგალითად, ოლქის მმართველები (GAL MEŠEDI), სასაზღვრო ოლქების მმართველები (*B[L MADGALTI)* და სხვა ოფიციალური პირები ვალდებულნი იყვნენ ეკონტროლებინათ გადასახადების შეგროვება, შეემოწმებინათ თემის სამხედრო მზადყოფნა და დაეცვათ სამეფო წესრიგი. ამასთანავე, ტექსტები კრძალავს ადგილობრივ მოხელეებს თემის წევრთა ზედმეტ ექსპლუატაციას, რაც მოწმობს, რომ სამეფო ცდილობდა საკუთარი კონტროლის გაძლიერებას სამართლიანობის პრინციპით. სწორედ ამაზე მიუთითებს გ.

ბერკმანი: „მეფის მიერ პროვინციის ჩინოვნიკებისთვის გაგზავნილი ინსტრუქციები ავლენს სამეფო ხელისუფლების შეზღუდვებს სოფლის რაიონებში. ადგილობრივი ლიდერებისგან მოეთხოვებოდათ გადასახადებისა და სამხედრო შენატანების დაცვა, თუმცა ტექსტები კატეგორიულად კრძალავს სოფლის მოსახლეობის გადატვირთვას. შენარჩუნებული ბალანსი ასახავს ადგილობრივი მმართველობისადმი მუდმივ პატივისცემას, რომელიც ხეთების პოლიტიკურ სისტემაშია ჩადებული“ (Beckman, 1996, გვ. 45).

ხეთური სახელმწიფოსათვის დამახასიათებელი იყო „ორმაგი კონტროლი“: ერთი მხრივ, ცენტრალური ხელისუფლება ადგენდა მკაფიო ინსტრუქციებსა და კანონებს; მეორე მხრივ კი ადგილობრივი თემები ინარჩუნებდნენ ავტონომიას ყოველდღიური ცხოვრების საკითხებში. მაგალითად, მიწის განაწილების, საქონლის მოვლისა და სოციალური დავების განხილვისას თემის უხუცესები იღებდნენ გადაწყვეტილებებს, თუმცა ეს გადაწყვეტილებები ვერ ეწინააღმდეგებოდა სამეფო კანონებს.

ხეთური წყაროები ცხადყოფს, რომ თემის ცენტრალურ ხელისუფლებასთან ურთიერთობის მთავარი ფორმა იყო გადასახადებისა და სარეკრუტო ვალდებულებების შესრულება. თემის თითოეული ოჯახი ვალდებული იყო მიეწოდებინა მარცვალი, ღვინო ან სხვა პროდუქტი სამეფო საწყობებში, აგრეთვე გასწევდა სამხედრო სამსახურს. ამ გზით ცენტრალური ხელისუფლება პრაქტიკულად „ინტეგრირებდა“ თემის ეკონომიკურ და სამხედრო რესურსებს საკუთარ მმართველობით სისტემაში. ამ მიზნით ხეთების სამეფო ხელისუფლება რეგულარულად იყენებდა ინსპექციის მექანიზმს. სამეფო მოხელეები (ზოგჯერ სამხედრო მეთაურები) იგზავნებოდნენ ადგილობრივ თემებში გადასახადებისა და სამხედრო ძალების შემოწმების მიზნით. ამ პრაქტიკას თან ახლდა მკაცრი სანქციები, თუკი თემის უხუცესები ვერ ასრულებდნენ დაკისრებულ ვალდებულებებს. ეს მოწმობს, რომ სამეფო მუდმივად ცდილობდა ადგილობრივი მმართველობის ჩარჩოებში მოქცევას. ადგილობრივ მმართველობასთან ასეთი დამოკიდებულიბის შესახებ რ. გურნი აღნიშნავს: „სამეფო ინსპექტორები პერიოდულად იგზავნებოდნენ სოფლებში გადასახადებისა და სამხედრო ვალდებულებების შესრულების უზრუნველსაყოფად, მაგრამ ადგილობრივი ლიდერები ინარჩუნებდნენ მნიშვნელოვან ძალაუფლებას ყოველდღიურ ცხოვრებაზე. ამ სისტემამ ხეთების სახელმწიფოს საშუალება მისცა გაეფართოებინა თავისი გავლენა ადგილობრივი სოციალური ერთიანობის დარღვევის გარეშე“ (Gurney, 1990, გვ. 56). „ხეთური მმართველობის სისტემა აჩვენებს, რომ ადგილობრივი თემები არ იყვნენ სამეფო ბრძანებების პასიური მიმღებები, არამედ მმართველობის აქტიური მონაწილეები. ამ თანამშრომლობითმა სტრუქტურამ გაამლიერა სამეფო და ამავდროულად პატივი სცა სოფლის ტრადიციულ ავტონომიას“ (Beckman, 1996, გვ. 128).

ამრიგად, ხეთების სამეფოს ცენტრალური ხელისუფლებისა და ადგილობრივი თემების ურთიერთობა შეიძლება დავახასიათოთ როგორც დინამიკური ბალანსი. ერთი მხრივ, კანონები და სამეფო ინსტრუქციები მკაცრად განსაზღვრავდნენ თემის მოვალეობებსა და უფლებებს; მეორე მხრივ კი თემი ინარჩუნებდა გარკვეულ ტრადიციულ ავტონომიას, რაც

განპირობებული იყო მის ღრმა ფესვებთან და ფუნქციურ მნიშვნელობასთან. სწორედ ეს ურთიერთობა ქმნიდა იმ კომპლექსურ სოციალურ სტრუქტურას, რომელიც ხეთების სახელმწიფოს უნიკალურს ხდიდა სხვა ძველაღმოსავლურ სახელმწიფოებთან შედარებით.

IV. ადგილობრივი მმართველობის თანდათანობითი შერწყმა ხეთურ სისტემასთან

ხეთების იმპერია, როგორც მრავალეთნიკური და მრავალპროვინციალური სახელმწიფო, მოითხოვდა მმართველობის მოქნილ სისტემას, რომელიც შეძლებდა როგორც შიდა სტაბილურობის, ისე საზღვრების უსაფრთხოების უზრუნველყოფას. ასეთ ვითარებაში სასოფლო თემი, როგორც პრეისტორიული გადმონაშთი, ეტაპობრივად ინტეგრირდა ცენტრალურ მმართველობასთან. ეს პროცესი განსხვავებული იყო შიდა ოლქებსა და სასაზღვრო რეგიონებში, თუმცა საერთო ტენდენცია აშკარაა: ტრადიციული თემური სტრუქტურები თანდათანობით გარდაიქმნა და „ჩაექსოვა“ სახელმწიფოებრივ სისტემას. იმ ტერიტორიებზე, რომლებიც უშუალოდ ხეთების სამეფოს ბირთვს წარმოადგენდა (ხათუსა, კანესა), ადგილობრივი თემები ყველაზე მეტად ექვემდებარებოდნენ ცენტრალურ კონტროლს. სამეფო ადმინისტრაცია აქ სისტემატურად აგზავნიდა მოხელეებს გადასახადებისა და სამხედრო ძალების შესაგროვებლად. თემის უხუცესთა ავტორიტეტი ამ ოლქებში თანდათანობით შემცირდა, რადგან სამეფო კანონები და ინსტრუქციები პირდაპირ არეგულირებდა მიწის განაწილებასა და სოციალურ ურთიერთობებს. თუმცა, მიუხედავად ამ ინტეგრაციისა, თემები მაინც ინარჩუნებდნენ მნიშვნელოვან სოციალურ ფუნქციებს — ქორწინების, მემკვიდრეობისა და ყოველდღიური დავების გადაწყვეტაში. ამგვარად, შიდა ოლქებში თემის როლი ფორმალურად შეერწყა სახელმწიფოებრივ ინსტიტუტებს, თუმცა მისი სოციალური საფუძველი კვლავ არსებობდა. აღნიშნულთან დაკავშირებით ფრანც შტარკე აღნიშნავდა: „ცენტრალურ პროვინციებში სოფლის საბჭოებს სულ უფრო მეტად სამეფო მოხელეები აკონტროლებდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ მცირე დავებში მათი ავტონომია შენარჩუნდა, ძირითადი ეკონომიკური და სამხედრო საკითხები სახელმწიფოს პირდაპირი ზედამხედველობის ქვეშ მოექცა, რაც ტრადიციული თემების ცენტრალიზებულ ბიუროკრატიაში თანდათანობით ინტეგრაციაზე მიუთითებს“ (Starke, 1990, გვ. 56). „სოფლის ეკონომიკა არ იყო იზოლირებული, არამედ სრულად იყო ინტეგრირებული სამეფოს ფისკალურ სისტემაში. ნატურალური გადასახადები და შრომითი მომსახურება ადგილობრივი თემებიდან ცენტრალურ ხელისუფლებაში გადადიოდა, რაც აჩვენებს, თუ როგორ იყო ტრადიციული სოციალური სტრუქტურები ადაპტირებული იმპერიული საჭიროებების დასაკმაყოფილებლად“ (Collins, 2004, გვ. 88).

რაც შეეხება ხეთების სასაზღვრო ოლქებს, აქ საქმე გვაქვს ე.წ. კომპრომისულ მოდელთან. ხეთების იმპერია მუდმივად იყო ჩართული სამხედრო კონფლიქტებში მეზობელ სახელმწიფოებთან (მითანი, ასურეთი, ეგვიპტე). სასაზღვრო ოლქებში ადგილობრივი თემები განსაკუთრებული მნიშვნელობით სარგებლობდნენ, რადგან მათზე იყო დამოკიდებული

საზღვრების დაცვა და მობილიზაციის სისწრაფე. ამ რეგიონებში სამეფო ხელისუფლება იძულებული იყო მიეღო კომპრომისული მიდგომა: თემებს ეძლეოდათ მეტი ავტონომია შიდა საქმეებში, ცენტრალური ხელისუფლებისადმი სამხედრო და საგადასახადო ერთგულების სანაცვლოდ. სწორედ აქ გამოვლინდა ადგილობრივი მმართველობის „გადმონაშთური“ ხასიათი — თემები პრაქტიკულად ფუნქციონირებდნენ როგორც ნახევრად დამოუკიდებელი ერთეულები, თუმცა ოფიციალურად ექვემდებარებოდნენ ხეთების მეფეს. „სასაზღვრო ოლქების ადმინისტრაციული სტრუქტურა აჩვენებს, რომ ადგილობრივი თვითმმართველობის რგოლები (თემები, უხუცესთა საბჭოები) ხშირად ასრულებდნენ იმავე ფუნქციებს, რაც სამეფო მოხელეებს ჰქონდათ შიდა ოლქებში. მათი მოვალეობები მოიცავდა მოსახლეობის მობილიზებას, გადასახადების შეგროვებას და თავდაცვის ორგანიზებას. ეს ადასტურებს თემის აქტიურ მონაწილეობას სახელმწიფოს მმართველობით სისტემაში.“ (ახალკაცი, 1997, გვ. 42). გ. ვილჰელმი სასაზღვრო ოლქების სპეციფიკურობაზე მიუთითებდა, რომ „ხეთების პროვინციებში ადგილობრივი მმართველობა ხასიათდებოდა სამეფო ხელისუფლებასა და სოფლის ტრადიციულ ხელისუფლებას შორის მოლაპარაკებებით. სოფლებს შეეძლოთ შეენარჩუნებინათ ადგილობრივი წეს-ჩვეულებები და მცირე სასამართლო ფუნქციები, ამავდროულად მონაწილეობდნენ უფრო ფართო ბიუროკრატიულ სისტემაში, რაც ხაზს უსვამდა ხეთების ადმინისტრაციის ორმაგობას“ (Wilhelm, 1989, გვ. 143).

ხეთური სამეფო „ინსტრუქციებიდან“ ნათლად ჩანს, რომ მეფე ერთდროულად ცდილობდა ორი მიზნის მიღწევას:

- **გააძლიეროს ცენტრალური კონტროლი** (გადასახადების და სამხედრო ძალის რეგულაციით);
- **შეინარჩუნოს თემის ტრადიციული სტრუქტურა,** რათა მოსახლეობა ერთგული დარჩენილიყო.

ეს პოლიტიკა განსაკუთრებით აშკარად ჩანს იმ წერილებში, სადაც მეფე ამხელს მოხელეებს თემის მიმართ ძალადობრივ ქმედებებში — მეფე ხაზს უსვამს, რომ თემის ზედმეტად დამონება არ არის სასურველი, რადგან ეს არღვევს სოციალურ ბალანსს.

ხეთური სახელმწიფოების ძლიერების პერიოდში (ძვ. წ. XIV–XIII სს.), შიდა ოლქებში თემები თითქმის სრულად ინტეგრირებულნი იყვნენ სახელმწიფოებრივ სტრუქტურებში. მათ იურიდიული ავტონომია აღარ გააჩნდათ, თუმცა სოციალური ფუნქციები კვლავ შეინარჩუნეს. სასაზღვრო რეგიონებში კი შერწყმა არასოდეს ყოფილა სრული — თემებმა იქ მეტ-ნაკლები დამოუკიდებლობა შეინარჩუნეს, რაც ხეთური პოლიტიკის სპეციფიკური თავისებურება იყო. „სასაზღვრო ოლქის მმართველის *(BEL MADGALTI-ის)* ფუნქციების განხილვისას გამოიკვეთა, რომ ადგილობრივი მმართველობის წარმომადგენლები მჭიდროდ თანამშრომლობდნენ სასაზღვრო ადმინისტრაციასთან. მიუხედავად სამეფო კონტროლისა, მათ გარკვეულწილად შენარჩუნებული ჰქონდათ გადაწყვეტილების მიღების უფლება და ზეგავლენა თემის შინაგან საქმეებზე“ (ახალკაცი, 1997, გვ. 83–84). „სოფლების კულტურული და რელიგიური ფუნქციები

ავსებდა მათ ადმინისტრაციულ როლს. ფესტივალები, რიტუალები და ერთობლივი შრომა აძლიერებდა სოციალურ ერთიანობას და ამავდროულად მხარს უჭერდა სახელმწიფოს იდეოლოგიურ ჩარჩოს, რაც აჩვენებდა სოფლის ცხოვრების მრავალმხრივ ბუნებას ხეთურ საზოგადოებაში“ (Hoffner,1998, გვ. 29).

ამგვარად, შერწყმის პროცესი არა ერთგვაროვანი, არამედ განსხვავებული ინტენსივობის მქონე აღმოჩნდა.

სასოფლო თემის თანდათანობითი შერწყმა ხეთურ მმართველობის სისტემასთან წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე საინტერესო პროცესს ძველაღმოსავლური სახელმწიფოების ისტორიაში. შიდა ოლქებში ინტეგრაცია მიმდინარეობდა მკაცრი ცენტრალიზაციის გზით, მაშინ როცა სასაზღვრო რეგიონებში ხეთებს უწევდათ კომპრომისული პოლიტიკის გატარება. საბოლოოდ, თემი იქცა იმ საყრდენად, რომელიც ერთდროულად ინარჩუნებდა ტრადიციულ სოციალურ ფორმებს და აძლიერებდა სახელმწიფოებრივ სტრუქტურას. „სოფლების თანდათანობითი ინტეგრაცია ხეთების ადმინისტრაციულ სისტემაში პრაგმატულ მიდგომას ასახავს: მეფე ადგილობრივ საბჭოებს რუტინული საქმეების მართვის უფლებას აძლევდა, ამავდროულად უზრუნველყოფდა სტრატეგიული ეკონომიკური და სამხედრო ვალდებულებების შესრულებას. ამ ბალანსმა შეინარჩუნა სოციალური სტაბილურობა და ხელი შეუწყო ეფექტურ მმართველობას“ (Starke, 1990, გვ. 103). მთლიანობაში „ხეთების სამეფოს ადმინისტრაციული მოდელი ეფუძნებოდა ტრადიციული თემის მორგებას ცენტრალურ მმართველობაზე. თემი განიხილებოდა არა როგორც სახელმწიფოსგან განცალკევებული, არამედ როგორც მისი საყრდენი ელემენტი — ერთგვარი „საყრდენი რგოლი“, რომელიც აერთიანებდა ეკონომიკურ, სოციალურ და სამხედრო ვალდებულებებს“ (ახალკაცი, 1997, გვ. 112).

V. ხეთური სასოფლო თემის მსგავსება და განსხვავება სხვა ძველაღმოსავლური სახელმწიფოებისგან (ეგვიპტე, შუამდინარეთი)

ხეთების სასოფლო თემის სტრუქტურა და ფუნქციონირება ძველაღმოსავლურ კონტექსტში არც უნიკალური იყო და არც სრულად დამთხვევადი სხვა კულტურების პრაქტიკასთან. შედარებითი ანალიზი გვიჩვენებს როგორც მსგავსებას, ასევე არსებით განსხვავებებს, რაც განპირობებული იყო თითოეული ცივილიზაციის სოციალურ-ეკონომიკური სტრუქტურითა და სახელმწიფოებრივი განვითარების დონით.

ეგვიპტეში თემის როლი ძირითადად მეორეხარისხოვანი იყო. ქვეყნის ცენტრალიზებული ბუნების გამო, სოფლის მეურნეობის ძირითადი ორგანიზატორი სახელმწიფო აპარატი იყო: მიწები ოფიციალურად ფარაონის საკუთრებად ითვლებოდა, ხოლო თემები მის ადმინისტრაციულ სისტემაში ჩართული ქვედანაყოფის სახეს ატარებდნენ. გადასახადების აკრეფა, სამუშაო ძალის მობილიზება და საკულტო წესების აღსრულება პირდაპირ სამეფო ბიუროკრატიის ზედამხედველობით ხდებოდა. ხეთებში კი თემი ბევრად უფრო დამოუკიდებელი ერთეული იყო: იგი ინარჩუნებდა შიდა თვითმმართველობას უხუცესთა

საბჭოსა და თემური ტრადიციების სახით. მიუხედავად იმისა, რომ სასაზღვრო ოლქებში ცენტრალური ხელისუფლება მკაცრად აკონტროლებდა თემებს, ისინი მაინც რჩებოდნენ გადაწყვეტილების მიღების ადგილობრივ დონედ.

შუამდინარეთში, განსაკუთრებით შუმერულ და მოგვიანებით ბაბილონურ საზოგადოებაში, თემის სტრუქტურა ხანგრძლივი ტრადიციით არსებობდა. შუმერულ ქალაქ-სახელმწიფოებში თემი („საჯარო სახლი“) წარმოადგენდა მიწათმოქმედთა და მესაქონლეების ერთიანობას, რომელსაც მნიშვნელოვანი როლი ჰქონდა ქალაქის ტაძრის ეკონომიკაში. მოგვიანებით ბაბილონში თემის ფუნქციები შეერწყა სახელმწიფო ბიუროკრატიას, თუმცა თემური ორგანიზაცია მაინც არსებობდა სასამართლო და სოციალურ დონეზე. ხეთებთან შედარებით, მესოპოტამიაში თემის როლი უფრო მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ტაძრის მეურნეობასთან: ადგილობრივი მიწები ხშირად ტაძრის მფლობელობაში იყო, ხოლო თემის წევრები მისთვის ასრულებდნენ ეკონომიკურ ვალდებულებებს. ხეთებში კი ტაძრები თემურ სტრუქტურას გვერდით არსებობდნენ და მათ შორის ბალანსი იყო შენარჩუნებული.

მსგავსებები:

- **ეკონომიკური საფუძველი** — ყველა ძველაღმოსავლურ საზოგადოებაში თემი მიწათმოქმედებასა და კოლექტიურ შრომას ეყრდნობოდა;
- **სამხედრო ფუნქცია** — როგორც ხეთებში, ისე ეგვიპტესა და მესოპოტამიაში, თემები ვალდებულნი იყვნენ სამხედრო ძალის გამოყვანაზე;
- **რელიგიური როლი** — სამივე შემთხვევაში თემის ცხოვრება მჭიდროდ იყო დაკავშირებული საკულტო რიტუალებთან და ტაძრის ფუნქციონირებასთან.

განსხვავებები:

- **ცენტრალიზაციის ხარისხი** — ეგვიპტეში თემის როლი მკვეთრად იყო დაჩრდილული სახელმწიფო ბიუროკრატიით, ხოლო ხეთებში თემმა უფრო მეტი ავტონომია შეინარჩუნა;
- **ტაძრის გავლენა** — მესოპოტამიაში თემის ეკონომიკა ძლიერად იყო დაკავშირებული ტაძართან, ხეთებში კი ტაძრისა და თემის ფუნქციები ერთმანეთისგან გარკვეულწილად განცალკევებული იყო;
- **სამართლებრივი ავტონომია** — ხეთებში თემის უხუცესები მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ სამართლებრივ დავებში, მაშინ როცა ეგვიპტესა და მესოპოტამიაში საბოლოო გადაწყვეტილებები უფრო მეტად ცენტრალური ბიუროკრატიის ან ტაძრის იერარქიის ხელში იყო.

ხეთების სასოფლო თემის განსაკუთრებულობა მდგომარეობდა მის მორგებულობაში: მიუხედავად ძლიერი სამეფო ცენტრალიზმისა, თემი მაინც ინარჩუნებდა საკუთარ იდენტობას და ადგილობრივ ავტორიტეტს. სასაზღვრო ოლქებში ეს განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანი იყო, რადგან სწორედ თემის მეშვეობით ხორციელდებოდა ადგილობრივი

მოსახლეობის მობილიზება ეკონომიკურ და სამხედრო საჭიროებებში. ამ თვალსაზრისით, ხეთური მოდელი წარმოადგენდა შუა გზას ეგვიპტურ ბიუროკრატიულ სისტემასა და მესოპოტამიურ ტაძრულ-თემურ მოდელს შორის.

ამრიგად, ხეთური სასოფლო თემი ძველაღმოსავლური სახელმწიფოების ფართო კონტექსტში წარმოადგენდა უნიკალურ მაგალითს: იგი იყო ერთდროულად ტრადიციული თემური ორგანიზაცია და სამეფო ხელისუფლების ინსტრუმენტი. სწორედ ეს დუალიზმი განაპირობებდა ხეთების სახელმწიფოებრივი სისტემის სპეციფიკას და მის გამძლეობას გარე საფრთხეების წინაშე.

დასკვნა

ხეთების სამეფოში სასოფლო თემის ინსტიტუტი წარმოადგენდა უნიკალურ ელემენტს, რომელიც აერთიანებდა როგორც პრეისტორიულ სოციალურ სტრუქტურებს, ისე ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი მმართველობის ელემენტებს. კვლევის საფუძველზე შეგვიძლია გავაკეთოთ რამდენიმე მნიშვნელოვანი დასკვნა:

- **თემის ფუნქციური მრავალფეროვნება.** ხეთური სასოფლო თემი ასრულებდა ეკონომიკურ, სამხედრო და სოციალურ ფუნქციებს. ეკონომიკურად, იგი წარმოადგენდა მიწის კოლექტიური გამოყენების ფორმას და უზრუნველყოფდა გადასახადების შეგროვებას. სამხედრო თვალსაზრისით, თემები ვალდებულნი იყვნენ მიეწოდებინათ მეომრები და რესურსები ცენტრალური ხელისუფლებისთვის. სოციალური თვალსაზრისით, თემის უხუცესთა საბჭო განაგებდა ოჯახურ-სამართლებრივ დავებს და უზრუნველყოფდა წესრიგს. ამ მრავალფუნქციურობამ შესაძლებელი გახადა თემის შენარჩუნება საუკუნეების განმავლობაში.

- **პრეისტორიული გადმონაშთის სიმძიმე.** თემი წარმოადგენდა წინარე სახელმწიფოებრივი პერიოდიდან დარჩენილ ტრადიციულ ინსტიტუტს. მისი შინაარსი — კოლექტიური მიწათმოქმედება, თვითმმართველობის ელემენტები და სოციალური სტრუქტურა — სავსებით ემთხვეოდა პრეისტორიულ სოფლის თემებს ანატოლიისა და ახლო აღმოსავლეთის ტერიტორიაზე. ხეთები, შექმნილი ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი სისტემა, ვერ ანაცვლებდა სრულად თემურ ინსტიტუტებს, ამიტომ ისინი თანდათანობით ინტეგრირდნენ სახელმწიფოებრივ სტრუქტურებში, თუმცა თავიანთი სოციალური ფუნქციები შეინარჩუნეს.

- **შერწყმის დინამიკა.** შიდა ოლქებში ინტეგრაცია მიმდინარეობდა მკაცრი ცენტრალიზაციის გზით — თემებს შეეზღუდათ იურიდიული ავტონომია, მაგრამ შენარჩუნდა სოციალური ფუნქციები. სასაზღვრო ოლქებში კი სახელმწიფო იძულებული იყო აღიაროს თემის მეტ-ნაკლები ავტონომია, რათა უზრუნველეყო ადგილობრივი მობილიზაცია და უსაფრთხოება. ამ გარემოებამ შექმნა მრავალსაფეხურიანი მმართველობის სისტემა, სადაც ცენტრალური ხელისუფლება და თემური სტრუქტურები ერთდროულად მოქმედებდნენ. (Akhalkatsi, 1996)

- **შედარება სხვა ძველაღმოსავლურ სახელმწიფოებთან**

  - **ეგვიპტე:** ცენტრალიზებული მონარქია, სადაც ადგილობრივი თემები ძირითადად ეკონომიკური ფუნქციით გამოირჩეოდნენ და პრაქტიკულად არ ჰქონდათ პოლიტიკური ავტონომია.

  - **შუამდინარეთი (შუმერი, ბაბილონი, ასურეთი):** ქალაქ-სახელმწიფოებში თემური სტრუქტურები ხშირად განლაგებული იყო ტრადიციული ქალაქური ერთეულების ირგვლივ; კერძო მიწის ფლობა უფრო განვითარებული იყო, ვიდრე ხეთებში.

  - **ხეთები:** უნიკალურობა მდგომარეობდა ამ ორი მოდელის ნაზავში — თემები ინარჩუნებდნენ პრეისტორიულ, კოლექტიურ-კომუნალურ ელემენტებს, თუმცა იერარქიულად იყო ინტეგრირებული ცენტრალურ ხელისუფლებაში.

კვლევის მნიშვნელობა. სასოფლო თემის ანალიზი ხეთების სამეფოში გვაძლევს შესაძლებლობას დავინახოთ, როგორ ინარჩუნებდნენ ძველაღმოსავლური საზოგადოებები ტრადიციულ ინსტიტუტებს სახელმწიფოებრივი ცენტრალიზაციის პირობებში. ხეთების მაგალითი წარმოაჩენს კომპლექსურ მმართველობის სისტემას, სადაც ადგილობრივი თვითმმართველობის და ცენტრალური ხელისუფლების ელემენტები თანაარსებობდნენ, ქმნიდნენ ბალანსს სოციალურ სტაბილურობასა და სახელმწიფოებრივ კონტროლს შორის.

ამრიგად, ხეთების სამეფოში სასოფლო თემი იყო არა მხოლოდ ეკონომიკური ერთეული, არამედ სოციალური და პოლიტიკური ინსტიტუტი, რომელიც წარმოადგენდა პრეისტორიული გადმონაშთის სინთეზს ცენტრალიზებულ სახელმწიფოსთან. მისი შესწავლა საშუალებას გვაძლევს შევადაროთ ხეთების სახელმწიფო სხვა ძველაღმოსავლურ სახელმწიფოებთან, გამოვავლინოთ მათი უნიკალურობა და უკეთ გავიგოთ, როგორ მიმდინარეობდა ტრადიციებისა და სახელმწიფოებრივი მმართველობის შერწყმა ძველ აღმოსავლეთში.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

წყაროები:

Corpus of Hittite Laws – https://www.hethport.uni-mainz.de

Hittite Royal Instructions – https://www.hethport.uni-mainz.de

Gurney, O. R. Texts from Hattusa (Hittite Archives) – http://www.hethport.uni-mainz.de

Beckman, G. Hittite Diplomatic Texts – https://www.hethport.uni-mainz.de

ლიტერატურა

ახალკაცი, ნ. (1997). *სასაზღვრო ოლქების მმართველობა ხეთების სამეფოში.* დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი.

Beckman, G. (1999). *Hittite Diplomatic Texts* (2nd ed.). Scholars Press.

Beckman, G. (1983). Hittite administrative texts. In J. B. Pritchard (Ed.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* (3rd ed.). Princeton University Press.

Bryce, T. (2002). *Life and Society in the Hittite World.* Oxford University Press.

Bryce, T. (2005). *The Kingdom of the Hittites* (2nd ed.). Oxford University Press.

Collins, B. J. (2004). *Economic Life in the Hittite Empire.* Leiden: Brill.

Gurney, O. R. (1990). *The Hittites.* Penguin Books.

Gurney, O. R. (1990). *Texts from Hattusa: Hittite Archives.* Oxford University Press.

Güterbock, H. G. (1964). Hittite Laws, Contracts, and Political Treaties. In *The Ancient Near East: Historical Sources in Translation.* Blackwell.

Гиоргадзе Г.Г. (1991). *Вопросы общественного строя хеттов.* Тб.

Гиоргадзе. Г.Г. (1073). *Очерки по социально-экономической истории хеттского государства (о непосредственных производителях в хеттском обществе).* Тб.

Дьяконов, И. М. (1971). Проблемы экономики. О структуре обществ Ближнего Востока до середины. II тыс. до н. э. *ВДИ,* №3.

Hoffner, H. A. (1997). *The Laws of the Hittites: A Critical Edition.* Brill.

Hoffner, H. A. (1998). *Hittite Myths.* Scholars Press.

Mellink, M. J. (1977). Settlement Patterns in Anatolia. *Journal of Near Eastern Studies, 36*(2), 85–123.

Otten, H. (1951). *Die Gesetze der Hethiter.* Leipzig: J. C. Hinrichs.

Starke, F. (1990). *Die Verwaltung des hethitischen Reiches.* Heidelberg: Winter.

van den Hout, T. (2009). *The Hittite Laws.* Leiden: Brill.

Wilhelm, G. (1989). *Altorientalische Sozialstrukturen.* Wiesbaden: Harrassowitz.

REFERENCES

Sources:

Corpus of Hittite Laws – https://www.hethport.uni-mainz.de

Hittite Royal Instructions – https://www.hethport.uni-mainz.de

Gurney, O. R. Texts from Hattusa (Hittite Archives) – http://www.hethport.uni-mainz.de

Beckman, G. Hittite Diplomatic Texts – https://www.hethport.uni-mainz.de

Literature

akhalk'atsi, n. (1996). sasazghvro olkebis mmartveloba khetebis sameposhi. *[The Governance of Border Regions in the Hittite Kingdom].* Dissertation for the Degree of Candidate of Historical Sciences. Tbilisi Ivane Javakhishvili State University. Tbilisi.

Beckman, G. (1999). *Hittite Diplomatic Texts* (2nd ed.). Scholars Press.

Beckman, G. (1983). Hittite administrative texts. In J. B. Pritchard (Ed.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* (3rd ed.). Princeton University Press.

Bryce, T. (2002). *Life and Society in the Hittite World.* Oxford University Press.

Bryce, T. (2005). *The Kingdom of the Hittites* (2nd ed.). Oxford University Press.

Collins, B. J. (2004). *Economic Life in the Hittite Empire.* Leiden: Brill.

Gurney, O. R. (1990). *The Hittites.* Penguin Books.

Gurney, O. R. (1990). *Texts from Hattusa: Hittite Archives.* Oxford University Press.

Güterbock, H. G. (1964). Hittite Laws, Contracts, and Political Treaties. In *The Ancient Near East: Historical Sources in Translation.* Blackwell.

Giorgadze G.G. (1991*). Voprosy obshhestvennogo stroja hettov*. Tb.

Giorgadze. G.G. (1073). *Ocherki po social'no-jekonomicheskoj istorii hettskogo gosudarstva (o neposredstvennyh proizvoditeljah v hettskom obshhestve).* Tb.

D'jakonov, I. M. (1971). Problemy jekonomiki. O strukture obshhestv Blizhnego Vostoka do serediny. II tys. do n. je. *VDI,* №3.

Mellink, M. J. (1977). Settlement Patterns in Anatolia. *Journal of Near Eastern Studies, 36*(2), 85–123.

Otten, H. (1951). *Die Gesetze der Hethiter.* Leipzig: J. C. Hinrichs.

Starke, F. (1990). *Die Verwaltung des hethitischen Reiches.* Heidelberg: Winter.

van den Hout, T. (2009). *The Hittite Laws.* Leiden: Brill.фв

Wilhelm, G. (1989). *Altorientalische Sozialstrukturen.* Wiesbaden: Harrassowitz.